

ПРОБЛЕМА ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

УДК 39+316.7](497-192)

DOI 10.7546/DS.2021.14.18

ЄВРОПА «БЕЗ КОРДОНІВ», АБО БАЛКАНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ BORDER STUDIES

Оксана Микитенко

доктор філологічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, Грушевського 4, 01001, Київ, Україна,
oksana_mykytenko@hotmail.com
ORCID 0000-0001-7613-8557

У статті йдеться про актуальність у сучасному європейському етнологічному дискурсі «студій кордону» ('border studies'), котрі поєднують символічні, культурні, географічні, соціологічні, політичні, антропологічні та інші аспекти дослідження. Співвідношення глобального та локального, або макро- та мікрорівня у 'border studies' є одним із принципових положень, особливо коли йдеться про етнічно мозаїчний Балканський регіон. Багатоаспектність наукового аналізу значною мірою зумовлює широту термінологічного поля, при цьому принциповим стає розрізнення таких термінів, як 'boundary', 'border', 'frontier', кожен із яких пропонує відповідні моделі для окреслення тих чи інших рис пограниччя. Антропологічний дискурс виходить із концепту кордону як реальної території і водночас символічно існуючого простору, «обтяженого» певними культурними та міфологічними значеннями.

Процеси європейської інтеграції відбуваються паралельно із встановленням нових кордонів – як реальних, так і символічних, що особливо характерно для регіону Балкан, етнокультурний простір якого представлений цілою низкою варіантів. Метою статті є показати необхідність враховувати взаємодію та взаємопроникнення різних історичних періодів, традицій та культур при аналізі певного етнокультурного діалекту. Актуальність такого дискурсу полягає у визначенні історичної спадщини регіону, котра виявляється як тяглість традиції або простежується як її рефлексія.

Ключові слова: пограниччя, студії кордону, Балкани, європейська етнологія, ідентичність.

EUROPE “WITHOUT BOUNDARIES”, OR THE BALKANS IN THE LIGHT OF “BORDER STUDIES”

Oksana Mykytenko

Doctor of Philological Sciences, Leading Worker, M. Ryl'syi Institute for Art Studies, Folklore and Ethnology, National Academy of Sciences of Ukraine, 4. Hrushevsky Str., 01001 Kiev, Ukraine, oksana_mykytenko@hotmail.com ORCID 0000-0001-7613-8557

The article deals with the actuality of “border studies” in the European ethnological discourse focused on the symbolic, cultural, geographic, sociological, political, anthropological and other aspects of the investigation. Correlation of the global and the local, or macro- and micro levels in “border studies” is seemed to be one of the principle theoretical proposition, especially when the question is the ethnic mosaic Balkan region. The many-sided scientific study causes the breadth of the terminology, connected with the necessity to divide ‘boundary’, ‘border’, ‘frontier’, understanding that each of them can give the adequate model constructing different border zone peculiarities. Anthropological discourse is based on the concept of the boundary as a real territory and at the same time as a symbolically space marked with the certain cultural and mythological senses.

Processes of the European integration are held simultaneously with the new borders' establishment – real and as well as symbolic, that is especially typical for the Balkan region which space appears as a row of

the variants. The aim of the paper is to show the necessity to take into account when we analyze the certain ethno-cultural dialect interaction and correlation of different historical periods, traditions and cultures. The actuality of such discourse is determined by the historical heritage of the region revealed as the continuation of tradition or noticeable as its reflection.

Keywords: border zone, border studies, the Balkans, European ethnology, identity.

Одна з етнологічних праць, присвячених питанню символічних та політичних кордонів у Європі, розпочинається тезою: «Питання, чи зможуть європейські народи жити разом, вирішується, де саме вони змушені будуть жити разом: у межах нашого континенту» (Jensen et al. 1974, 32–33). Ці слова, сказані ще на початку 50-х рр. XX ст., коли відчутним був болісний досвід II світової війни, сьогодні мають особливе значення, зважаючи на процеси європейської інтеграції та об'єднану Європу «без кордонів», а водночас встановлення нових кордонів на колишніх периферійних теренах Східної та Південно-Східної Європи – регіону, що сьогодні найчастіше використовується як «синонім Балкан». Як на території сучасної Славії, так і на Балканах, діалектність етнокультурного простору та традиційної культури представлено цілою низкою варіантів. Проведення комплексного історико-культурного аналізу надає можливість, на думку М. Тодорової, уникнення часової та просторової «гетеїзації» Балкан та Східної Європи, оскільки показує Європу як «палімпсест різноманітних цілностей», свідчить про її «пористі» внутрішні кордони і ставить під сумнів «абсолютну стабільність зовнішніх» (Todorova 2006, 12, 31).

Відносини центр-периферія займають особливе місце у сучасних європейських студіях, де Європа одночасно є місцем існування різних культур та ідеєю, або концептом аналізу. При цьому дослідження європейської ідентичності (або множинних ідентичностей), єдності (або різноманіття), зосереджується, як правило, на порубіжних територіях, населення яких у першу чергу відчуває зміни в європейській та державній політиці. Метафора «малої Європи», кордони якої упродовж останніх 200 років зазнавали значних змін, сьогодні може бути метафорою кожної з таких територій (Тіроль, Ельзас, Македонія, країна басків тощо) у межах об'єднаної Європи (Thomassen 1996, 38). Вивчення територій як «типове» завдання політичної географії останнім часом все відчутніше залує етнологічні дослідження, пропонуючи антропологічну перспективу та вимір певної території, що враховує як реальне, так і символічне значення кордону – його символічну репрезентацію як реального. Водночас для дослідження регіонів, і зокрема, як Балкани, «історичних», студії кордону мають особливе значення, оскільки саме на пограниччі / суміжжі відбувається, за словами М. Тодорової, «диференціація, або поділ цілого», і само на кордонах найвідчутніше виявляються найбільш характерні ознаки ідентичності та інакшості, або «альтеритету» як однієї з ключових категорій наукового аналізу (Todorova 2006, 20).

Антропологічні студії кордону мають чималу історію та відповідну солідну бібліографію (Donnan et al. 1994), пов'язану з актуальністю різноманітних аспектів дослідження проблеми у політологічних, економічних, демографічних, культурологічних, етнографічних тощо дослідженнях. Водночас різні критерії, що беруться до уваги, а також змінність кордонів, доводять необхідність уведення студій до комплексного регіонального розгляду. Антропологічний дискурс виходить із концепту кордону як реальної території і водночас символічно існуючого простору, «обтяженого» певними культурними та міфологічними значеннями. Складовими поняття кордону є три взаємозумовлені елементи: географічний, або територіальний, мовний та культурний. Зокрема, за визначенням лінгвістів, кордон – це явище передусім культурного характеру, де стикаються елементи настільки відмінні між собою, що сприймаються вони, як чужі. Пропонуючи розмежовувати поняття зовнішнього та внутрішнього кордону, науковці залучають синонімічні терміни – пограниччя, або порубіжжя, які знаходять свій прояв також на рівні категоріального апарату. Багатоаспектність наукового аналізу значною мірою зумовлює широту термінологічного поля. Питання, яке виникає, – яким чином розмежувати численні терміни дискурсу, аби уникнути непорозуміння або тавтології, відтак найбільш адекватно передати значення кожного терміна та запропонувати релевантні моделі для окреслення певних явищ і понять (Mykytenko 2019).

Про неоднозначність поняття свідчить наявність у європейській традиції культурної антропології цілої низки термінів ('boundary', 'border', 'frontier', 'limit' тощо), які врахо-

вують символічні, культурні, географічні, соціологічні, політичні, антропологічні та інші аспекти дослідження (Thomassen 1996; Vereni 1996; Gosztonyi 1996). Як видається, у межах загального напрямку 'border studies' як студій «кордону», етнологічні (антропологічні) дослідження переважно зосереджуються на тих аспектах, що належать до термінологічного поля 'boundary' та 'frontier', при всій очевидній умовності такого поділу.

Жодне обговорення кордону як 'border' у значенні політичних, адміністративних «бар'єрів» між державами, вважає П. Верені, не може не зачіпати питання «персональної ідентичності». Водночас обговорення ролі національних кордонів у формуванні ідентичності порушує значення самого концепту ідентичності, відтак найбільш антропологічно релевантним і таким, що містить етнічне значення «межі» ('ethnic boundary'), науковець вважає саме концепт 'frontier' ('кордон', 'рубіж', 'прикордонна смуга', 'межа'), який втілює історико-культурний сенс та пов'язує відношення індивіда та ідентичності (Vereni 1996, 71).

Цікавими є спостереження стосовно залежності ідентичності від «етнічної межі» – 'boundary' та фронтиру – 'frontier'. Наголошуючи на контекстуальній природі ідентичності, наводиться приклад множинної ідентичності населення у Македонії до 1913 р., для визначення якої використовується термін 'person' ('людина', 'особа', 'суб'єкт'), який включає як похідне значення «маска». В умовах національних держав, натомість, релевантним для ідентичності стає термін 'individual' ('особа', 'людина', 'особистість'), де центральним є значення «те, що не може бути поділене», що відповідає грецькому 'atomos'. Проте, аби з'явився індивідуум, зауважує професор університету La Sapienza П. Верені, мусять виникнути «кордони» у значенні 'frontier' (Vereni 1996, 82). Концепт frontier-у прямо залежить від поняття «нації», невід'ємними рисами якої є мова, культура, релігія (попри неоднозначність їх вирішення, зокрема, в умовах Балкан), коли етнічна ідентичність не вимагає географічно визначеної межі як frontier-у, зумовлюючи більш адекватний, на думку автора, термін «національного рубежу» ('national threshold'). Доводячи можливість існування концепту поза географічно визначеними межами, автор звертається до ідентичності єврейської діаспори на початку сіоністського руху або грецької спільноти у ХУІІІ ст., наголошуючи на її ролі та діяльності у найбільш впливових на той час осередках Олександрії, Константинополя, Відня та Одеси. Політичні рішення, зокрема, у випадку Балкан, спроби встановлення адміністративних кордонів, котрі, за логікою мали б збігатися з етнічними зонами (т. зв. шифт від 'boundary' до 'frontier'), а відтак заперечення ситуативної ідентичності, або її «деконтекстуалізація», ставали приводом до вимог улаштування міждержавних кордонів на межах, окреслених 'frontier'-ами, або призводили до спроб вирішити проблему «однорідності» та «чистоти» нації (зокрема, шляхом масових переселень).

Для терміну 'boundary' важливими є конотації «обмежувальної» або «розмежувальної» лінії у семантичному полі 'кордон', 'межа', 'границя' (також, коли йдеться про лінії або межі спортивного поля) (Balla 1996, 144). Іншим важливим для поняття стає значення контрастивності, культурної зумовленості та ситуативної належності – належності «не всупереч» різноманітності, а «завдяки» їй, коли етнічна ідентичність визначається як відношення до подібного або відмінного внаслідок розмежування культурних едностей і розуміється як процес. Прикладом такого етнокультурного простору може бути та ж Македонія, принаймні з VI ст. н.е., коли на цих теренах з'являються слов'яни, а надалі історично формується їхня «фліюдна» етнічна визначеність, котра наприкінці ХІХ ст. нараховує понад 25 найменувань (залежно від конфесійної, мовної, етнокультурної належності тощо) (Vereni 1996, 80), і цей чинник, як відомо, унеможлилював складання етнографічних карт регіону.

Термін 'boundary' використовують, визначаючи безпосередній «вплив» політичних кордонів між державами або регіонами на більшість населення. За М. Керні, кордони мають здатність розділяти людей і цілі народи за різними географічними, політичними та економічними сферами, тим самим нав'язуючи відмінності (Keatney 1991). На відміну від 'boundary' – «лінії», яка може бути також і символічною, контекстуально зумовленою, гнучкою, як про це писав Ф. Барт (Barth 1996), термін 'border' – «кордон», «межа», «грань», але також «край», «облямівка», «бордюр» (Balla 1996, 141), слід розуміти як «зону», «смугу», тобто «порубіжжя», що особливо унаочнюється у похідному терміні 'borderland' «прикордонна область». За статистикою Європейського Союзу, населення у таких регіонах складає приблизно 10% від загальної кількості, і саме мешканці порубіжжя

надають йому «свого власного бачення» (Thomassen 1996, 45). Для таких областей, найбільш «емоційно обтяжених» символічними місцями, із відчутним впливом традиційних та міфологічних значень та уявлень, характерним є, на думку багатьох, інтенсивне політичне та культурне взаємопроникнення та взаємодія, навіть тоді, коли ці зони внаслідок конфліктів стають «мертвими» або «замороженими» (у цьому разі йдеться про кордон у значенні 'boundary').

Приклад такого «кордону» аналізує у надзвичайно цікавій і проблемній праці «Мостар: Кордон, межа, групові інтереси» К. Гоштоні з університету Берліна, розглядаючи ситуацію у Мостарі (Боснія і Герцеговина), де питання вирішення конфлікту стає синонімом розв'язання проблеми кордону (Gosztonyi 1996). Унаслідок військових дій 1992–1994 рр. ХХ ст. та відповідних міжнародних угод місто Мостар – столицю Герцеговини, що належить до південно-західної частини Республіки Боснія і Герцеговина, було розділено вздовж ріки Неретва на дві частини – східну (мусульмансько-боснійську) та західну (хорватську) як окремі адміністративні одиниці, що контролюються різними силами, – з боку міжнародних організацій, а також з боку Загреба або Сараєва. Попри визнаний статус міста у межах Боснії і Герцеговини, фактично його було поділено між двома державами – західна частина, переважно з етнічними хорватами (77%), проголошена як «Герцег-Босна» і пов'язана з Хорватією, а східна, де більшість становлять мусульмани, з Боснією і Герцеговиною. Кожна частина міста має власну валюту (куна у західній і динар у східній), законодавчу базу відповідно до хорватського чи боснійсько-герцеговинського законодавства, систему політичних партій тощо. Реальний кордон підтримується і на символічному рівні – хорватська державна символіка червоно-білої «шахівниці», імена хорватських героїв у назвах спортивних клубів тощо у західній частині, натомість у східній – символ «Старого мосту» через Неретву, зруйнованого під час війни між хорватами і мусульманами у 1993 р. (символ присутній, зокрема, на грошовій купюрі у 100 динарів, у назвах кафе і барів, у назві популярного журналу тощо). Місто, зазнавши значних демографічних змін (дані 1991 р. свідчать про більшість мусульманського населення та найвищий рівень тут міжетнічних шлюбів порівняно із іншими регіонами колишньої Югославії), сьогодні налічує до 50–60% біженців, а відсоток корінних мешканців впав до 20% порівняно із довоєнним станом. Аналіз політичної, демографічної та економічної ситуації дозволяє автору статті дійти висновку щодо витоків, або «гла» виникнення локального конфлікту у Мостарі (і загалом військових конфліктів у экс-Югославії), ставлячи під сумнів твердження стосовно націоналізму, основаного на етнічності, як причини основного концепту ворожнечі (Gosztonyi 1996, 57), визначивши натомість основними категоріями концепту такі чинники, як преференція, примус та уявлення. Ідентичність міського населення Боснії, яке традиційно ставилося до селян як до селюків (seljaci, серб.), є не стільки етнічним (міста з переважно мусульманським населенням, села з хорватським), скільки соціально-історичним та культурно-конфесійним явищем, а також пов'язаних із ним уявлень та міфологем, які надають кожній з сторін «позитивні» або «негативні» риси. Водночас сьогодні можна спостерігати, попри значно обмежені контакти населення, поодинокі випадки відчуття та демонстрації символічної єдності, коли, наприклад, молодь у західній – хорватській – частині міста говорить, що їхня мова є «мостарською», а не хорватською. На думку Гоштоні, це свідчить про «локальну категорію належності до герцеговинської ідентичності» і дає надію на повернення до порозуміння. При цьому здатність мови виявляти продовження функціонування, попри умови конфлікту, етнокультурних контактів і взаємовпливів вважається її «дуже характерним явищем», що залежить від ролі мови як «самодостатньої субстанції», зокрема у значенні культурного продукту тривалого міжетнічного співжиття на пограниччі / суміжжі (Kurčiv 2013, 35).

Проблема мовно-культурної інтерференції є надзвичайно актуальною – їй приділено достатню уваги в лінгвістичних, етнокультурних, фольклористичних дослідженнях. Управджений у науковий обіг У. Вайнрайхом термін мовної інтерференції (Vainraikh 1979) залучається етнологами і фольклористами на позначення різних типів етнокультурної взаємодії. З іншого боку, пропозиція методики «візуалізації» (пор.: Todorova 2006, 31) структурно однорідних елементів, присутніх у різних історико-культурних середовищах (відносини власності, структура родини, суспільні інституції тощо) могла би у випадку дискурсу пограниччя наочно свідчити про відносність регіональних кордонів за умови розгляду у довшому хронологічному розрізі.

Якщо політична доцільність 'border studies' є загально визнаною, то для етнологічних досліджень теоретичний аналіз «кордону» є не менш актуальним, зокрема, коли йдеться про етнічну ідентичність. При цьому зауважується, що саме у периферійних зонах і на порубіжжі, де більшою мірою артикулюються відмінності, виявляється повдвійний рух національних ідеологій, тих чи інших тенденцій державної політики, в якому місцеве населення має активну роль, – як із центру до периферії, так і на протигагу централізованої політиці, у зворотному напрямку (зокрема, на території французько-іспанської смуги у Каталонії). Висловлюючи цю думку, Б. Томассен, підкреслює, що саме тут – на околицях, увиразнюється образ «іншого», виявляються і набувають різних форм етнічна та національна ідентичність, а державна і національна ідеологія стикається з місцевим прагненням культурної та/або політичної само-ідентифікації. За приклад наводиться каталонсько-мовна спільнота, розділена державним кордоном між Францією та Іспанією з 1659 р., а також регіональним поділом у межах самої Іспанії (Thomassen 1996, 39). У Франції, де каталонська ідентичність лише останнім часом набула політичного характеру, її раніше пов'язували з бідністю, неписьменністю, селом і використовували здебільшого, як культурно-фольклорне явище. Натомість на південь від кордону, каталонська культурна ідентичність століттями знаходила політичне вираження, а сьогодні демонструє зростання прагнень до адміністративної автономії.

Висновки європейських авторів знаходять підтвердження у працях українських науковців, які визначають пограниччя як сферу зіткнень різних культур, різних відцентрових тяжінь, їх периферії, національного дуалізму й етнічної само-ідентифікації, посиленої асиміляції і загострення почуттів збереження та захисту етнічної самобутності, національної ідентичності та активізації на цій основі певних протидійних акцій (Kyurchiv 2013, 35).

Ще одним аспектом, що його мусить враховувати сучасний науковий дискурс, зокрема і той, що стосується проблеми «кордону», є наголос на індивідуальному вимірі етнологічного аналізу, коли етнічна ідентичність розглядається не через політико-економічну призму, а як усвідомлений вибір особи, котрий вона робить між двома і більше етнічними та/або національними ідентичностями, беручи до уваги, що саме у пограничних зонах виразніше визначаються як «послаблення етнічного самовизначення», так і «посилення опозиції свій/чужий» (Kyurchiv 2013, 35). У регіонах порубіжжя співвідношення етнічне – національне особливо відчутно впливає на щоденний досвід спільноти, нерідкими стають приклади, коли мешканці одного села або навіть члени однієї родини мають різну національну приналежність. У таких випадках науковці пропонують робити наголос на локальній єдності громади, відмовляючись від категорії національної належності, котра присутня на державному ідеологічному рівні. Оскільки практично неможливо залишатися «поза національністю», варто враховувати, що це не завжди відповідає самоусвідомленню людини.

На користь цієї тези Б. Томассен наводить приклад Шлезвіг-Гольштейну – регіону на кордоні Німеччини і Данії, населення якого після II світової війни було змушене голосувати, обираючи, бути їм німцями чи датчанами, водночас ніхто тоді не цікавився, чи хотіли люди, аби їх залишили в межах локального утворення. Наводячи цей приклад, науковець впевнений, що набагато частіше такий примус робиться приховано (Thomassen 1996, 40).

Красномовною є назва статті («Чи може жінка народити грека і македонця? Конструювання національної ідентичності серед іммігрантів до Австралії з Північної Греції») австралійського антрополога Л.-М. Данфорта (Danforth 1995), в якій розглядається ідентичність переселенців із Північної Греції. Йдеться про двох братів, котрі, виховані в однакових умовах, мають різний життєвий досвід і переконання, відтак висловлюють діаметрально протилежні погляди стосовно своєї національної ідентичності. Таким чином, зауважує автор, відповідаючи на питання, чому люди, маючи декілька варіантів, обирають ту, а не іншу етнічну ідентичність, наголошуючи, що рішення залежить як від індивідуального, так і відновлюваного через пам'ять поколінь колективного досвіду спільноти. За іншим прикладом, людина може змінити свою ідентичність упродовж життя, і такі зсуви, зокрема у мові, демонструє французька каталонсько-мовна спільнота, обираючи той чи інший мовний варіант і тим самим відповідну етнічну належність (люди старшого віку, які раніше усвідомлювали себе французами, коли виходять на пенсію, висловлюють каталонську ідентичність).

Навіть, якщо такі приклади безпосередньо і не пов'язані з проблемою «кордону», вони наочно свідчать про неможливість абстрагуватися від «глибоких почуттів та сенсативних» при вивченні різноманітних національних утворень та груп, що найяскравіше виявляється саме на пограниччі (Thomassen 1996, 41).

Співвідношення глобального і локального, або макро- та мікрорівня у 'border studies' є одним із принципових положень, що враховує необхідність поєднання міждисциплінарного комплексного аналізу на обох рівнях. При цьому наголошується на важливості збереження набутої останнім часом макро-перспективи, водночас застерігається від небезпеки втратити здобутки традиційної етнографії, якими є інтерв'ю, опитування, життєві та сімейні історії тощо, експедиційні виїзди, як у села, так і міста. Дослідження соціальних відносин у різних площинах та аспектах як складової пограничних студій вважається запорукою успішних досліджень із проблем глобальних – локальних взаємин та відносин між центром та периферією.

Актуалізація «локального» та його взаємозв'язків із територією, ідентичністю, культурою пов'язується з новими підходами, котрі спростовують погляд на культуру як субстанцію з інертними якостями, або історично закритою системою, де особа є лише її представником. Це положення Ф. Барта, згідно якого замість Культури з великої літери сьогодні, в умовах мобільності, ми маємо справу з багатьма «культурними потоками» (Barth 1989), набуває методологічної ваги і знаходить вираження в концептуальному відображенні глобального культурного «потoku» через різні, часто альтернативні, етно- та соціокультурні «ландшафти», пов'язані з явищами т. зв. «креолізації» та «детериторіалізації» (deteritorialisation), – найбільш відчутні на Балканах.

В усьому світі і завжди люди прагнули знайти тверду землю під ногами, донести – через територію – «хто ми є» (Sack 1986). Але саме стосовно Балкан – регіону, позначеного найбільшою строкатістю етноландшафту та мозаїчністю етнокультурних традицій, де дістанні явища майже не фіксуються, навряд чи можуть виникнути сумніви щодо взаємозалежності між територією, культурою та традицією. Поняття балканізації сьогодні стає метафорою детериторіалізації, гібридності, креолізації тощо. З одного боку, в цьому унаочнюються характеристики сучасних (пост)модерних явищ та загальних світових культурних явищ, з іншого, залишаються стабільними традиційними архаїчні культурні особливості та форми.

Якщо будь який регіон може бути представлений як результат комплексної взаємодії та взаємопроникнення різних історичних періодів, традицій та культур, то для Балкан такий дискурс стає єдиною можливістю, коли необхідно враховувати історичну спадщину регіону, котра на першому етапі виявляється як тяглість, а надалі простежується як рефлексія. Крім того, такі поняття, як «етнічна традиція» та «ідентичність», в умовах балканської моделі мобільності набувають нового значення. Постає питання, якими маркерами позначається етнічна культура та якими символами – реальними чи конструйованими – окреслюється традиція.

Відповідь на питання, що означає в умовах Балкан термін «пограниччя», і яку роль має «кордон» у житті етнічної спільноти, що історично перебувала в межах різних державних утворень, чи впливали вони на процеси етнічної ідентифікації, а також яких змін зазнавала соціально-культурна модель спільноти внаслідок міграційних процесів, до певної міри може дати дослідження болгарської дослідниці В. Тончевої, присвячене горанцям – слов'яномовній мусульманській спільноті, що населяє область Гора, яка сьогодні знаходиться у межах трьох держав – Албанії (9 сіл), Косова (19 сіл) Македонії (2 села) (Toncheva 2012; Toncheva 2013). Попри конфесійну приналежність, локальна фольклорна традиція свідчить про християнське минуле населення та відповідну топонімичну карту регіону. Мешканці традиційно відзначають найважливіше для спільноти свято «Гюрговден», інші християнські календарні свята. Мовні особливості пов'язують етнорелігійну спільноту горанців з болгарською, сербською та македонською мовами, водночас самі мешканці визначають свою мову як нашенська, що свідчить про стабільність етнокультурних чинників та існування соціальних та культурних зв'язків у різних геополітичних умовах, тим самим відкриваючи перспективи для досліджень динаміки сучасних етнічних процесів.

В. Націакос, досліджуючи сучасні міграції у зоні албансько-грецького кордону, наголошує, що етнографічна реальність виявляється набагато більш гнучкою за існуючу

дихотомію албанське/грецьке як чинника національної ідентичності і нерідко ставить категорію етнічності під сумнів, зокрема, коли йдеться про інтеграцію албанських мігрантів до грецької спільноти. Заслужують уваги слушні думки автора, який доводить неправомірність проєкції модерної ідеї нації щодо міграційних процесів у певних регіонах. Зокрема, у грецьких народних піснях із темою вигнання та переселення поняття національної батьківщини не існує, бо створено пісні було у донціональну епоху, а спільнота, котру залишала людина, «вирушаючи у чужі краї», була частиною поліетнічної Османської імперії (Nitsiakos 2013, 138).

За спостереженнями, у регіоні Балкан, де завжди було поширене явище трудової мобільності, локальна культурна традиція зазнавала відчутних змін. Так, перебування на заробітках у період з травня до листопада, – як правило, від дня Св. Георгія і до Св. Димитрія або Св. Архангела Михаїла, спричиняло проведення весіль у зимовий період. Або ж вони відбувалися лише один раз на рік – у визначений традицією день святого-покровителя. Відтак в окремих районах сформувався стабільний «емігрантський» ритуальний комплекс, пов'язаний із проводами та зустріччю груп заробітчан, коли, проводжаючи члена родини на заробітки, найстарша жінка з родини висипала по обидві сторони від воріт жар із домашнього вогнища, який той мав перескочити – задля «здоров'я та гараздів». Жінки та діти проводжали чоловіків далеко за село – до традицією визначеної межі, яка ставала своєрідним символом «заробітчанського спогаду» та частиною пам'яті спільноти (Плачі мост у с. Желино біля міст Тетово та Кичево, Плачі круша біля сс. Лазарполе та Вевчани, Македонія) (Hristov 2011, 93). Локальна традиція, всупереч історичній реальності, формувала свій фольклорний міф, що побутував серед м'яків Західної Македонії. За переказом, заробітчанський рух було спричинено не господарською розрухою і діяльністю банд кирджаліїв, а легендарною фігурою місцевого сільського старости Гюрчина Кокале, який, побачивши, що земля не дає належного врожаю, наказав спалити усі борони у селі та змусив чоловіче населення краю займатися торгівлею та вирушати на заробітки (Hristov 2011, 84).

Продовжуючи тему актуальності міфотворчості в умовах європейської «глокалізації», можна навести також приклад невеличкого міста, що знаходиться у провінції Нижня Австрія неподалік від Відня, про який згадує у своїй провокативній статті «Кордони, що зникають, і зростання культур(и)» професор Віденського університету етнолог К. Кюстлін (Küstlin 2017). У містечку, відомому своєю традицією виноробства, здавна існували винні погребі, розташовані рядами та сполучувані підземними кімнатами без димарів, де знаходилися преси для вижимки вина. Це зумовило створення місцевого міфу, за яким, начебто, на цьому місці існувала своєрідна «пастка» для захисту міста від ворогів, зокрема турків, що, у поєднанні з чоловічим населенням, зайнятим переважно у виноробстві, підтримувало фольклорний наратив, розвинутий місцевими аматорами, і у подальшому сприяло комерційному та туристичному розвитку регіону (Küstlin 2017, 58).

Численні приклади використання представниками регіональної адміністрації таких (і подібних) випадків, перетворення локальних традицій на «регіональні ікони для формування ідентичності», без урахування, що, наприклад, на іншому березі – у Моравії або Словаччині, взагалі в Угорщині і Австрії, існувала така сама система улаштування та розвитку виноробства, сьогодні можливі, на думку К. Кюстліна, як через некритичне прочитання культурної традиції (коли культурою може вважатися «все, що завгодно», а різноманітні ідеї легко знаходять відгук у суспільстві, об'єднуючи ті чи інші віртуальні «поліетнічні спільноти», напр. le football), так і в контексті сучасних стратегій щодо утворення нових регіонів, і не лише з туристичною метою. Шукаючи відповіді на причини таких явищ, автор розглядає сучасний регіоналізм як компенсацію у сучасних умовах глобалізації все зростаючої невизначеності та глибоко прихованих соціальних почуттів, коли автентичність стає справою самої особи і пов'язана з тими діями, котрі вона спрямовує на підтримку своєї ідентичності.

Єдність та різноманіття – безумовні ознаки нашого часу, найбільш відмінні риси сучасної культури, відчутні чинники, котрі зумовлюють паралельні та синхронні тенденції уніфікації і множинності, мобільності і одночасно пошуку – часто символічного – власної території, які є суперечливими лише на перший погляд, а по суті стають логічним проявом сучасного світу. Значення «кордону» полягає у тому, що саме «завдяки певній території ми говоримо, хто ми є» (Thomassen 1996, 46), і, можливо, тому, намагаючись економічно зняти кордони, духовно ми їх усіляко підкреслюємо.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

- Balla M. I. 1996. English-Ukrainian Dictionary. Vol. 1. Kyiv: "Osvita".
- Балла, М. І. 1996. Англо-український словник. Т. 1. К.: Освіта.
- Barth F. 1969. Introduction. In: *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Cultural Differences*. London. P. 9–38.
- Barth F. 1989. The Analysis of Culture in Complex Societies. *Ethnos*, 54 (3/4). P. 120–142.
- Danforth, L. M. 1995. How Can a Woman Give a Birth to one Greek and one Macedonian? The Construction of National Identity among Immigrants to Australia from Northern Greece (forthcoming).
- Donnan H. and Wilson, T. M. 1994. An Anthropology of Frontiers. *Border Approaches. Anthropological Perspectives on Frontiers*. Maryland: University Press of America. P. 1–14.
- Gosztonyi K. 1996. Mostar: Borders, Boundaries, Interest Groups. *Europaea*, II/1. P. 49–76.
- Hristov, P. 2011. Trudovata mobilnost na Balkanite – istoricheski obraztsi i svremeno razvitiе [Labour Mobility in the Balkans – Past Patterns and Contemporary Trends]. *Migratsii na Balkanot: bilateralni istrashuvan'a* [Migrations on the Balkans: Bilateral Researches]. Skopje: B. Ristovska-Josifovska. S. 73–103. (In Bulgarian).
- Христов, П. 2011. Трудовата мобилност на балканите – исторически образци и съвременно развитие. *Миграции на Балканот: билатерални истражувања*. Скопје: Б. Ристовска-Јосифовска. С. 73–103.
- Jensen M. and Ingeog, E. 1974. En deskriptiv belysning af det tyske mindretal i Nordeslesvig 1945–1970. Københavns Universitet.
- Kearney M. 1991. Borders and Boundaries of State and Self at the End of Empire. *Journal of Historical Sociology*. Vol. 4. No. 1.
- Kyrchiv R. F. 2013. Studii z ukrains'ko-pols'koho etnokul'turnoho pohranycha [Studies on Ukrainian-Polish Ethnic and Cultural Borderland]. Lviv: Ivan Franko LNU. (In Ukrainian).
- Кирчів, Р. Ф. 2013. Студії з українсько-польського етнокультурного пограниччя. Львів: ЛНУ імені Івана Франка.
- Küstlin, K. 2017. Vanishing Borders and the Rise of Culture(s). *Ethnologia Europaea*, 47/1. P. 58–64.
- Муkyтенко, О. 2019. Tematyziatsia "kordonu" v evropejs'komu etnologichnomu dyskursi: problema definitsii i zmistu ["Border" Themes in the European Ethnological Discourse: Problem of Definitions and Content]. *Frontyr v etnokul'turnomu konteksti. Odes'ki etnografichni chytann'a*. Odesa: V. Kushnir. S. 58–69. (In Ukrainian).
- Микитенко, О. 2019. Тематизація «кордону» в європейському етнологічному дискурсі: проблема дефініцій і змісту. *Фронтир в етнокультурному контексті. Одеські етнографічні читання*. Одеса: В. Кушнір. С. 58–69.
- Nitsiakos V. 2013. Ot kurbeta na predmodernata epokha do postmodernia transnatsionalizm. Teoretichni i metyodogichni refleksii, osnovani na edno konkretno izsledvane [From Pre-Modern Kurbet to Post-Modern Transnationalism. Theoretical and Methodological Reflections Based on a Case Study]. *Balgarska etnologia*, br. 2. S. 135–148. (In Bulgarian).
- Нициакос, В. 2013. От курбета на предмодерната епоха до постмодерния транснационализъм. Теоретични и методологични рефлексии, основани на едно конкретно изследване. *Българска етнология*, бр. 2, с. 135–148.
- Sack R. D. 1986. Human Territoriality. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thomassen B. 1996. Border Studies in Europe: Symbolic and Political Boundaries, Anthropological Perspectives. *Europaea*, II/1. P. 37–48.
- Todorova M. 2006. Imaginarni Balkan [Imagining the Balkans]. Beograd: Biblioteka XX vek, Krug. (In Serbian).
- Toncheva V. 2012. Nepoznata Gora [The Unknown Gora]. Sofia. (In Bulgarian).
- Тончева, В. 2012. Непознатата Гора. София.
- Toncheva V. 2013. Lokalna identichnost – upotrebi na termina [Local Identity – Application of Concept]. *Balgarski folklor*, No. 2, s. 153–168. (In Bulgarian).
- Тончева, В. 2013. Локална идентичност – употреби на термина. *Български фолклор*, № 2, с. 153–168.
- Vainraikh U. 1979. Iazykovye kontakty. Sostoianie i problemy issledovaniia [Language contacts. The state and problems of investigation]. Kiev: Vyshcha shkola. (In Russian).
- Вайнрайх, У. 1979. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования. Пер. с англ. К.: Вища школа.
- Vereni P. 1996. Boundaries, Frontiers, Persons, Individuals: Questioning „Identity” at National Borders. *Europaea*, II/1. P. 77–90.

Дата подання статті до редакції – 12 січня 2021 р.